

„А ја не желим да све то препустим нестајању”

Научни и књижевни доприноси Славице Гароње Радованац

Зборник радова са Округлог стола
посвећеног Славици Гароњи Радованац
„А ја не желим да све то препустим нестајању”,
одржаног 25. 3. 2023. на Филолошко-уметничком
факултету у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

Научни и књижевни доприноси Славице Гароње Радованац

Уређивачки одбор:

Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу

Др Бошко Сувајџић, редовни професор, Филолошки факултет, Универзитет у
Београду

Др Драгана Вукићевић, редовни професор, Филолошки факултет, Универзитет
у Београду

Др Зорана Опачић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у
Београду

Др Часлав Николић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу

Др Драгољуб Перић, ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Новом Саду

Др Јелена Арсенијевић Митрић, ванредни професор, Филолошко-уметнички
факултет, Универзитет у Крагујевцу

Др Никола Бјелић, доцент, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Др Ана Живковић, доцент, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у
Крагујевцу

Др Александра Матић, доцент, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у
Крагујевцу

Уредник:

Др Александра Матић, доцент, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у
Крагујевцу

Рецензенти:

Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу

Др Драгана Вукићевић, редовни професор, Филолошки факултет, Универзитет
у Београду

Др Александар Јерков, редовни професор, Филолошки факултет, Универзитет у
Београду

Др Часлав Николић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу

Др Драгољуб Перић, ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Новом Саду

Др Ана Живковић, доцент, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у
Крагујевцу

Др Александра Матић, доцент, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у
Крагујевцу

„А ја не желим да све то препустим нестајању”

Научни и књижевни доприноси
СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ РАДОВАНАЦ

ФИЛУМ, Крагујевац
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад
2025.

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ / 7

РЕЧ ЗАХВАЛНОСТИ

поводом Округлог стола посвећеног Славици Гароњи Радованац,
одржаног 25. марта 2023. у Крагујевцу / 9

Душан Иванић

ГЛАСОВИ ПРОШЛОСТИ ИЛИ ДЈЕЛО СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ / 15

Љиљана Пешикан Љуштановић

СЛАВИЦА ГАРОЊА РАДОВАНАЦ О ЖЕНСКОМ СТВАРАЛАЧКОМ ДОПРИНОСУ
/ 23

Јасмина С. Јокић

САКУПЉАЧИ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ И ЊИХОВЕ РУКОПИСНЕ ЗБИРКЕ ИЗ
ЗАПАДНЕ СЛАВОНИЈЕ КАО ИСТРАЖИВАЧКИ ИЗАЗОВ СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ
РАДОВАНАЦ / 37

Драгољуб Ж. Перић

С КРАЈИНОМ У СРЦУ. ПРОУЧАВАЊА ЛИРСКЕ УСМЕНОПОЕТСКЕ БАШТИНЕ
ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ РАДОВАНАЦ / 49

Драгана Б. Вукићевић

ПОГЛЕД КРОЗ КЉУЧАОНИЦУ – ПРИВАТНИ ЖИВОТ
ЈОВАНА СКЕРЛИЋА КРОЗ ВИЗУРУ ЊЕГОВЕ ЖЕНЕ КЛАРЕ СКЕРЛИЋ / 63

Марија И. Слобода

УЗ ЈОВАНА СКЕРЛИЋА: ИНТИМНИ ПОРТРЕТ(И) / 73

Ана Д. Козић

ОБЛИКОВАЊЕ КЊИЖЕВНОГ ПОРТРЕТА МИЛИЦЕ ЈАНКОВИЋ
(М. Јанковић, *Једна мојућа аутобиографија*, прир. Славица Гароња
Радованац) / 83

Јелена Н. Арсенијевић Митрић

ИДЕНТИТЕТ, СЕЋАЊЕ И ТРАУМА У РОМАНУ *ПАРУСИЈА: ГЛАСОВИ ИСПОД
ПАПРАТИ* / 93

Слађана Л. Илић

ПРИПОВЕДАЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ И ЖЕНСКИ ПРИНЦИП У РОМАНУ СЛАВИЦЕ
ГАРОЊЕ *ШАПАТИ МАЛЕ ВЛАШКЕ* / 115

Тијана В. Ашић Марија Ђ. Симовић

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА РОМАНА *ПОВРАТАК У АРКАДИЈУ* ИЛИ О
ТЕХНИЦИ ОНЕОБИЧАЈЕЊА У ПРОЗИ СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ / 125

Ана С. Живковић

ПОСТМОДЕРНИСТИЧКА ПРИПОВЕТКА „ИЗ СНА У САН: ДНЕВНИК ЛЕНКЕ
ДУЊЕРСКИ” СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ РАДОВАНАЦ / 135

Милица А. Кандић

МАГИЧНИ САМ ИЗВОР ЖЕНСКЕ ПЛОДНОСТИ. ЈЕДНО МИТСКО
ПРЕПОЗНАВАЊЕ: *ИЗИДИНА КОПЧА* СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ
РАДОВАНАЦ / 145

Ђорђе М. Ђурђевић

СВЕТЕ ЖЕНЕ У УСМЕНОМ ПЕСНИШТВУ ВОЈНЕ КРАЈИНЕ / 157

Миливој Бајшански

ПРОУЧАВАЊЕ ФОЛКЛОРА И РЕФЛЕКСИ ТРАДИЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ У
ПИСАНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У РАДОВИМА СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ РАДОВАНАЦ /
173

Александра Д. Матић

ДОПРИНОС ПРОУЧАВАЊУ ЖАНРА ПУТОПИСА У НАУЧНИМ РАДОВИМА
СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ / 183

Никола Р. Бјелић

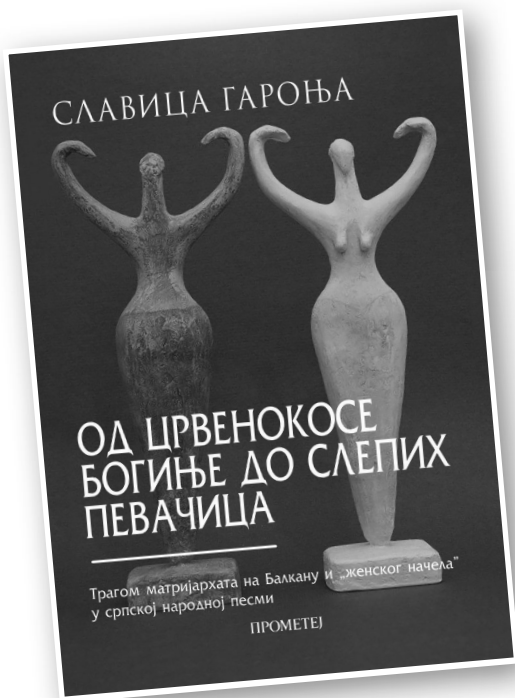
ПРИПОВЕДНИ ПОСТУПЦИ У ПОВРАТКУ У АРКАДИЈУ СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ
И ДЕТИЊСТВУ НАТАЛИ САРОТ / 193

Јелена З. Милић

ДВА СЛАВОНСКА РОМАНА СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ / 205

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ (ПЕРИОД 1982–2025) / 215

БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА / 295

УВОДНА РЕЧ

Зборник радова *Научни и књижевни доприноси Славице Гароње Радованац* проистекао је из Округлог стола „А ја не желим да све то препустим нестајању...”, посвећеног проф. др Славици Гароњи Радованац, који је одржан 25. марта 2023. године у организацији Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу.

Округли сто организован је са жељом да на једном месту окупи већи број пријатеља и колега, поштовалаца наставног, научног и књижевног рада проф. Гароње Радованац са универзитета у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу. Циљ зборника радова који проистиче из округлог стола јесте да се прикаже, проблематизује и проучи досадашњи рад и свестрана делатност Славице Гароње Радованац, универзитетског професора, књижевне критичарке и аутентичне личности савремене српске књижевности. Поред промовисања научне и књижевне мисије проф. Гароње Радованац, научни зборник пред нама има и циљ да подстиче даље истраживање њеног рада и развој нових перспектива у оквирима исте или сличне проблематике.

Подтеме округлог стола и поднетих реферата, а сада и научни радови у овом зборнику, организовани су око научно-уметничких преокупација проф. Славице Гароње Радованац, разноврсних књижевнокритичких и књижевноисторијских тема, фолклористике, књижевности коју пишу жене, приређивачког и антологичарског рада, потом фолклорне и књижевне баштине Срба у Хрватској и, коначно, белетристичког рада.

Као плод сарадње седамнаест научника и истраживача, зборник представља свеобухватан и слојевит преглед целине једне научно-стваралачке каријере. Иако свака област њеног научног и приповедачког ангажовања може бити подстицај за посебну публикацију, кроз богат спектар изабраних тема у зборнику читаоци ће добити широк увид у професионално ангажовање проф. Гароње Радованац.

У име уредништва желим да изразим захвалност свим ауторима који су допринели објављивању зборника као и свима који су подржали овај пројекат. Нека ова публикација буде трајна успомена на достигнућа Славице Гароње Радованац и путоказ за будуће истраживаче њеног дела.

Уредник

Крагујевац, октобар 2023.

РЕЧ ЗАХВАЛНОСТИ

поводом Округлог стола посвећеног Славици Гароњи
Радованац, одржаног 25. марта 2023. у Крагујевцу

Поштоване колегинице и колеге, драги пријатељи,

Желела бих да захвалим свима вама који сте данас одвојили своје време и дошли на овај округли сто, а још више што сте уложили напор посветивши се својим рефератима мојим књигама, тј. мом раду у последњих 35 година. Заиста сам узбуђена, а помало и запањена разноврсношћу различитих тематских увида, на које је и мени самој скренута пажња, изазивајући ону тиху радост животног учинка и осећања да није све било узалуд, тј. да је и мој рад био на „ползу” српскога народа, како би рекао велики Доситеј.

Пре свега, желела бих да се захвалим мојим старијим колегама, професорима-емеритусима, Душану Иванићу и Љиљани Пешикан Љуштановић, који су ме пратили од самих почетака у науци и на факултету, кроз сва напредовања (надам се да их нисам разочарала!), који су својим рецензијама подржавали моје рукописе, што се потом појављивало као овде препознате научне области, дајући ми ону неопходну подршку у непроученим или мање проучаваним научним областима којима сам се бавила.

Такође, желим да се захвалим и колегиници Драгани Вукићевић, која је својим рецензијама пропратила неке моје књиге, а са колегама из Крагујевца и иницирала да се организује овај скуп, те да јој упутим јавно извињење – јер нисам веровала у ову идеју, па сам то у једном моменту, када ми је први пут споменула, скоро категорички одбила као могућност. Захваљујем посебно најмлађим колегама и колегиницама – неки су моји бивши студенти, а неке тек данас лично упознајем, што ме радосно уверава да мој рад и моје књиге добијају упориште и у млађим генерацијама научника, тумачима књижевне историје, као и савремене српске књижевности.

Посебну захвалност дугујем свом матичном факултету у Крагујевцу, декану Зорану Комадини, који је пружио подршку овом скупу, као и свим колегама и колегиницама са Катедре за српску књижевност, овде присутним – нарочито Јелени Арсенијевић Митрић, на увек подстицајној сарадњи у сродним и инспиративним темама. Посебну захвалност упућујем и својој асистенткињи, Александри Матић, на великом послу око организације овог скупа, где сам остала скоро задивљена како је у позивном писму

педантно поделила сав мој рад на области, у чему се ни ја повремено не сналазим, док ме је њена тема о путописима са овог скупа озбиљно подстакла да размишљам о новој књизи (и) из ове области!

Захваљујем „екипама” из Београда и Новог Сада, нарочито колеги Драгољубу Перићу, годинама пажљивом проучаваоцу мојих радова, као и романисти Николи Бјелићу са Филозофског факултета у Нишу, посвећеном читаоцу и тумачу мојих романа, чиме сам стекла част да на овом округлом столу сретнем драге људе са сва четири најважнија Универзитета у Србији. Најзад, и Тијани Ашић, мојој сапу(а)тници у хиљадама пређених километара од Београда до Крагујевца и обрнуто.

Посебну захвалност данас овде изражавам и својој колегиници и пријатељици Гордани Залад, професорки енглеског језика са Факултета политичких наука из Београда, која је изразила жељу да присуствује скупу, а пружила ми је, сем моралне подршке, и логистичку, довозећи ме на овај скуп; потом и својој деци, ћерки Алиси Радованац и њеном дечку Славољубу Бубањи, који су истим поводом овде.

Дозволите да још само кратко кажем нешто о свом властитом виђењу претходног периода свог рада. Нарочито интензивно, у протеклих двадесетак година (21. века), које сам провела у универзитетској настави, успела сам да реализујем и неке од својих најважнијих књига, и то паралелно – како у науци тако и у белетристици. То, наравно, није било нимало лако, повремено је личило и на „немогућу мисију”, али саме теме како у науци тако и оне лично-уметничке природе тражиле су своје време да се баш тада реализују – ни пре, ни после – па, следећи том циљу, често не стижући ни да се осврнем иза себе, нисам ни стизала да сведем: шта сам, заправо, урадила у том периоду? Тако да признајем, до овог часа нисам ни имала неки нарочити став о свом учинку, стога лишена и оне свести о значају урађеног, што је понекад и олакшавајућа околност. Како објашњавам тај свој „паралелан рад”?

Литерарне теме дуго су сазревале, да не кажем читавог мог живота, и, када је дошло време да се искажу, то није трпело одлагање – јер, како каже Бора Станковић – *не ухвати се више пјеница која једном одлети...* Притом, мислим нарочито на своје романе, такорећи, целоживотну „аркадијску трилогију” (*Повраћац у Аркадију*, *Парусија*, *Гласови испод пјатра* и *Шапат Мале Влашке*). То је истовремено било време највећих факултетских обавеза, те у једном „згуснутом времену”, нарочито у почетку, било је изванредно тешко раздвојити тзв. дискурсе – када се пише наука, а када литература. У почетку ми се то и мешало, али потом, занатски усавршена логичка мисао и стил науке била је само наука, а речник литературе, коју сам стално писала, опет само моја литература и мој исказ. Недавно сам у разговору чула утисак да код мене као пишу две различите личности,

што сматрам комплиментом. Морам у домену литерарног стваралаштва споменути значај приповедака, чије су ме теме (усред највећих научних послова) увек држале „у дослуху” са уметношћу речи, јер је за романе требало време, кога никада и никако није било довољно.

У последњих 35 година, у развијању области којима се бавим и које су ме одредиле, које изгледају можда и разнородно, али које су чврсто проистицале једна из друге – као прву, свакако издвајам фолклор, доживљен на самом извору усмености и то „на заласку”, у Западној Славонији, нарочито доживљен кроз казивања моје баке, Марије Ђурчије, потом је он постајао важна потка у изучавању књижевности Срба у Хрватској, као и мојих романа. Женско стваралаштво на српском језику, којим почињем да се бавим на освиту 21. века, одмах ме је импресионирао како самим изненађујућим квалитетом, са оном радошћу бројних открића, толико и до тада готово потпуном непроученошћу, и то несистематском проученошћу. Уосталом, све те рукописне заоставштине, од збирки народних песама из националне академије, до открића затурених рукописа жена-писаца, које нису имале срећу да нешто објаве за живота, као и оних заборављених књижевница чији је опус остао расут по штампи, сви ти неурађени послови у науци „гурали” су ме стално напред, да то неко ипак мора да уради, јер ће све иначе, неминовно, пропасти и нестати. Рад на књижевној баштини Срба из Хрватске имао је додатну мисију – да се не дозволи да заборав и савремена постјугословенска атомизација и идентитетска кривотворења прекрију ову изузетно богату духовност једног већ насилно несталог корпуса народа са северозападне геополитичке мапе бивше Југославије. И да уопште много више урадимо на „култури сећања”, нарочито након значајног потискивања Срба са западних простора Балкана, а за будуће генерације које долазе и које треба то све да знају, а чему доскора – тој самосвести и неговању памћења – и нисмо били баш тако склони. И то је био тај иницијални мотив, покретачка снага да урадим многе од овде поменутих књига, нарочито романе – да су ти простори сада постали и ваши простори, односно, у хуманистичком смислу, заједнички свима нама, иако у њих можда никада нисте ни крочили. У томе видим свој хуманистички, културолошки и уметнички ангажман. На том послу сам, са задовољством, и сада. А пошто припадам и савременим српским књижевницама, некако су се све те моје различите области и интересовања у ствари стопиле у једну логичку целину.

Кад погледам, испада да сам се бавила увек *маргиналним*, а никада *мајстиралним* темама српске књижевне науке: књижевност Срба у Хрватској (на тзв. *периферији* српске књижевности), затим, народна књижевност, све скрајнутија и савременим генерацијама све неразумљивија; или пак предуго запостављана књижевност коју пишу жене, углавном ван тзв. српског канона, а ту су и мени најинспиративнији тзв. *маргинални књижевни жанрови* (путопис, мемоаристика, дневничка литература). Шта је онда условило да се бавим тим областима, а не, рецимо, Ивом

Андрићем (мада имам и један рад о њему)? Мој основни критеријум одувек је био да не идем „утрвеним стазама”, већ увек оним непроходним, или мало проходним, што не рећи и тежим, од првих дана трагајући по националним архивама (а што се тиче фолклора на почетку и теренским истраживањима) и приватним заоставштинама (нарочито у породичним архивама – правим трезорима, попут куће др Живомира Младеновића) – где се будила она исконска истраживачка страст истинског открића, помешана са интуицијом – осећај веома близак и литератури (уосталом, из бројних истраживачких открића настале су и неке моје приче). Све испише у науци, идеје, концепте, као и грађу за романе и романескне пасаже пишем руком – у мојим роковницима-трезорима, из којих потом кроз укуцавање у компјутер то развијам и стилизујем, односно, оно што је готово само укуцавам. (Једино критике пишем директно у рачунар).

Такође, основни критеријум који ме је увек носио и неприкосновено владао у свим наведеним областима којима сам се бавила увек је био превасходно – *естетски*. Да није вредело то што сам открила и у шта сам веровала – прелепе и оригиналне народне песме српског народа Славоније и Крајине (којих нема код Вука) и уопште, то целокупно фолклорно наслеђе, или рецимо, сјајна мемоаристика српских великана рођених на тлу данашње Хрватске (Милутин Миланковић, Никола Тесла, Дејан Медакковић, Адам Прибићевић, Милка Жицина, Гојко Николиш) или потпуно непозната дела писаца са тих простора, или пак да у женском књижевном стваралаштву у распону од 150 година нисам уочила такве вредности, које је неминовно требало валоризовати и представити садашњици, са очигледним примерима тог естетског одабира (отуд и четири антологије у мом опусу – две из народне поезије, две из женске приповетке), дакле, ако су те вредности уочили и други, а овај скуп то у пуној мери показује, онда је то вредело свег труда. Доказ за то јесу и студенти, који су у све већем броју похађали моје курсеве, а уочене спознаје уграђивали у теме за своје мастер радове. Онда и та „маргинална– књижевност и поменуте области којима се бавим, срећом, прелазе у *магистралне шокове српске књижевности*, што ме испуњава посебним задовољством и осећањем да се нисам варала у својим оценама и естетским судовима.

Жао ми је што за свог радног века, тј. „замало”, нисам успела да довршим и научни рукопис који сматрам „круном” свога рада, а у којем су обједињене готово све овде споменуте области – превасходно фолклор и женско књижевно стваралаштво. Ипак, са задовољством, па и поносом, могу да кажем да сам и тај рукопис последњег месеца 2022. довршила, са радним насловом: *Од Црвенокосе богиње до сликих ђевачица – трагови мајријархаија на Балкану и „женско начело” у српској народној ђесми*, а две овде присутне колегинице већ су имале увид у њега. У њему видим сва своја уложена знања и спознаје у последњих двадесет година – књигу коју сам, попут мојих романа, писала, у ствари, читавог живота.

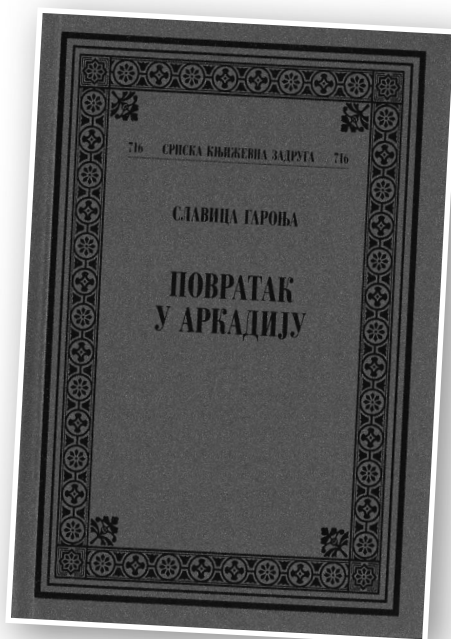
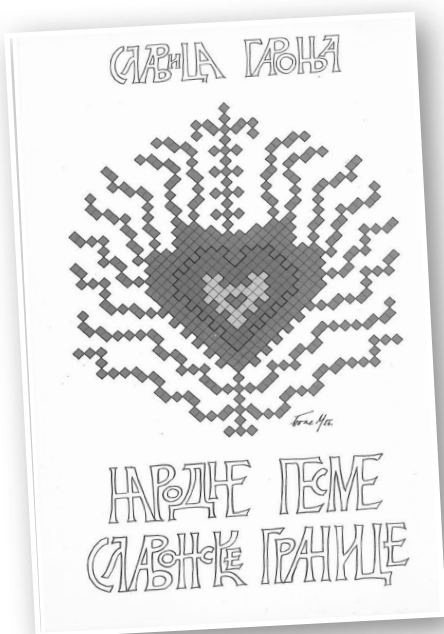
Захваљујем вам још једном на овом изузетном дану и тренутку зајед-

ничког окупљања, са жељом да се сретнемо неким сличним поводом, поводом опуса осталих колега и колегиница, јер овај наш духовни рад никада не престаје. Писање је наш вечити посао који се само наставља. Живели!

Крагујевац, 25. март 2023.

Проф. др Славица Гароња Радованац

Душан Иванић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ГЛАСОВИ ПРОШЛОСТИ ИЛИ ДЈЕЛО СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ

Аутор се у раду осврће на главне области научног и књижевног дјела Славице Гароње, дијелом се ослањајући на своје раније текстове о њеној прози и њеном проучавању фолклорне и књижевне традиције крајишких Срба (антологије, студије о мемоаристици и ратном роману), уз друга истраживачка подручја (жене у српској књижевности, антологија женске приповијетке, издања дјела).

Кључне ријечи: Славица Гароња, научно дјело, књижевно дјело, крајишки фолклор, женска проза

Славица Гароња се отима сврставању у једну област књижевног и научног рада. Покушај да се једним освртом обухвати њен опус осуђен је на крајњу непотпуност, и такав мора остати. Најтачније је рећи да је за њу уочљиво динамично, промјенљиво усредсређење. Опсједнута испрва скупљањем и објављивањем фолклорне грађе, постепено је јачао њен отпор пропадању културних вриједности крајишких Срба/Срба у Хрватској: скупила је, још студенткиња, збирку лирских пјесама славонских Срба, потом истражујући, издајући и приређујући (у обе улоге заједно и у свакој посебно) рукописне фондове и заоставштине старијих скупљача, анализирајући облике, теме, мотиве – у свом академском раду (докторска дисертација), састављајући антологије, пишући о савременим и о старијим писцима с подручја Крајине и о литератури која се тицала књижевности крајишких Срба. Кад смо помислили да је усидрена у ту област, изишла је с текстовима о женској прози и женским судбинама у нашој средини (поново жанровски разуђено: антологије приповиједака, студије, издања грађе, разговори са истакнутим женама из науке, политике или из партизанског покрета). На то све долази податак да Славица Гароња од младих дана пише прозу и поезију (рани радови, *Девети кућа*), што је врхунски облик добило с романом *Повраћац у Аркадију*. Њиме је ауторка надрасла (и тематски и естетски) своје раније прозне творевине, које сада изгледају као вјежбе за јединствену, животну тему, да кажемо – за аркадијску трилогију (*Повраћац у Аркадију*, *Парусија*, *Шайаћи Мале Влашке*). Поредак објављивања ових дјела по свему судећи обрнут је од поретка настајања или основне замисли, и то је добро, јер је ауторка *Повраћком у Аркадију* досегла врх своје умјетности приповиједања.

Ако је што у тим евокацијама простора и времена аркадијско, то је дочаравање малих, затворених, ушушканих породичних простора и људи повезаних породичним везама и добротом. Својеврсна илићевска идила („Зимска идила” В. Илића: дјед у хуци зимског вјетра и вијавице прича дједи једну бајковиту причу: она као да штити или изољује од спољашњег свијета). Можда је ауторка том причом штитила себе од бола за изгубљеним завичајем и своје читаоце за изгубљеном љепотом оног што је постало недокучиво. У приповједачком поступку настаје једно од најважнијих и најљепших својстава ове књиге: унутрашњи, лирски, емотивни доживљај људи и предјела стално се оспољава, објективизује сликама, цитатима туђе ријечи, портретима, призорима-сценама, а само повремено лирским коментарима. Као и у сваком аутобиографском причању, и овдје се прошлост спаја са тренутком писања/причања у необично меланхоличном суочавању са пролазношћу, са несталим свијетом и изгубљеним завичајем, својим и туђим.

Славица Гароња је пјесник сапатње, онај *болећи* (ријеч из Вуковог *Српског рјечника*) који учествује у болу и муци другог и осјећа их као свој бол и своју муку. *Аркадија* у наслову романа заводи на љепоту и идилу, али су простор и вријеме аутобиографске, романескне приче пуни патње и зла, од Другог свјетског рата до деведесетих година прошлог вијека – мале историје великих породичних несрећа и злочина над нејаким и slabим. (Ауторка је дијете дјетета ратне генерације славонских Српкиња, које су остале и без дјетињства, и без кућа, и без родитеља, једног или оба, и, можда још важније, унука Марије Ђурчије, која јој је остала главни извор и језика и усмене предаје.) *Повратак у Аркадију* јесте велика прозна балада или, не мање тачно, тужбалица над свијетом који је из генерације у генерацију бивао угрожен, док коначно није уклоњен с родног тла. Повратак у земљу дочарану приповиједањем, о људима и о ишчезлом животу какав не постоји, не само због историје већ и због цивилизацијских мијена, распада старије сеоске културе: сеоска дружења, вечерња сједења, пашњаци и стада, дворишта, породичне везе, мале тематске оазе, мозаик свега што се сачувало у сјећањима или на сликама (фотографијама), поезија авлије, куће, тавана, сеоских друмова, башта, пашњака, пастирских вечери, лица, одјеће, марама. С друге стране, то је баладна поема о страдању Срба у Славонији, књига о идентитету једног дијела српског народа изложеног *вјештровима* (споменица Српског културног друштва „Просвјета”, 1971, у редакцији Станка Кораћа, имала је наслов *Вјештом вијани*), *бљесцима* и *олујама* историје. Књига о памћењу/сјећању и идентитету. Уза све то: ово је једна од најтоплијих, најпоетичнијих књига (а можда и најпоетичнија) о славонским Србима и просторима које су настањивали.

2.

Ако би се ипак хтјело доћи до језгра умјетничко-научног (научно-умјетничког) дјела Славице Гароње, то би били ГЛАСОВИ ПРОШЛОСТИ, записи лирских пјесама, причања/сјећања, судбина, разговора (интервјуа). И њен научни рад ишао је за откривањем „закопаног блага”, до рукописних збирки које су чамиле у тами заборавља, у архивима или у старим издањима. Ерупција тих гласова дошла је с трокњијем „Мале Влашке”. Њено језгро (*Шапайши Мале Влашке*), посљедње по изласку из штампе, генезом је (грађом и изворима) прво. *Шапайши Мале Влашке* јесу велико језичко сјећање, ткање снопхватаца („Јер, језик је последње што нам остаје. И ступам, као у сну, у тај простор свог последњег уточишта”, пише на уводним страницама). Ова књига јесте и роман (трагање за драгим личностима из завичаја и породице), и збирка ријечи (упијених у младости и зрелости и сада вађених из сна и сјећања, у меланхоличном растанку с драгим јој и блиским људима, предјелима и предметима), и збирка једноставних усмених облика (пословица, анегдота, кратких прича, епизода – прича из живота). До сржи лична (ис)повијест, чита се као књига раста-нака, душин трепет обавија драгоцјен документ о повезаности приповједачице са својом јунакињом, њеним језиком и духом: суочава се сјећање на простор, вријеме и људе са савременим стањем опустошености једног краја у Славонији насељеног претежно Србима. У тој великој расјелини искрсавају ријечи, фразе, изреке/пословице, анегдоте, судбине (понекад сажете у елементарну причу: мајка умире, жељела би видјети најдражег сина, а он је негдје код стада; или о баки коју су окупали за сахрану, а она оживјела и још дуго потом живјела). Ту су и портрети из породичног и сеоског окружења, подупрти шаљивим причицама. И сама тродјелна („Вођинска рапсодија”, „Мала Влашка”, „Последње дописивање”), кроз двадесет пет поетски насловљених поглавља, књига је компонована у некој врсти концентрација око водећих тема: кућа (кухиња), башта и разговори, породица („Породични ритуали”), саживљеност ауторкина са свијетом (велики низ примјера тиче се земаљских и небеских прилика, празника, живота и смрти (Благовијести, звијезде и мјесец, вјеровања, бајање, болест, старост, сан). Поглавље „Приче из Бакине собе” дјелује као врста романа lika или развојног романа: лична прича о одрастању, младости, љубави, просидби и удаји, забавама, о браку, трудноћи. Из тога је изишла и серија примјера у кругу еротских (опсцених) стихова и прича (то је „само уједном провалило” из Баке, коментарише ауторка у уводу поглавља). У необично занимљивој архитектоници романа (кућа – собе – ријечи), у походу кући, у којој је последњи пут била 1991. године (свом „последњем уточишту–), и по собама у којима хода „као у сну”, у новом, „туђем вијеку”, смјештене су ријечи, заправо мала енциклопедија већ давно минулог (а потом и насилно укинутог) живота српског народа у Малој Влашкој. „Последње дописивање”, кроз топао однос Баке и Унуке,

говори о Бакином избјеглиштву (ишчупаност из коријена) и тужном крају, као парадигми несталог дијела српског народа на крају 20. вијека. Но, да се живот ипак наставља, у препознавању и мислима на прошло, кроз властиту дјецу и ријечи (!), сада само из сјећања, ова књига свједочи о животу као чуду и његовој неуништивости. То је велики зов сачуваних (упамћених) гласова једног времена, скуп лирских гласова око једне породице, и истовремено документ о језику, култури и традицији дијела српског народа у Хрватској. Књига која у споју емотивног са документарним чува од заборава оно што је ишчезло у животу.

Другачије обликована, гласове из прошлости у још већој мјери носи *Парусија, гласови испод пайраши*, наставак (и засебан дио) *Поврајка у Аркадију*, а по грађи заправо протоформа и прототема тога романа. Сјећања ауторки блиских (мајка, бака, тетке...) и њено сјећање овдје је документована великим бројем извора, са истим лирским гласом сапатње и зазивом *парусија* као лајтмотивом (одломак под тим насловом ауторка је објавила у *Лешојису*, још 2000. године). У *Парусији* нешто друго постаје претежно: *Да се уверим, седамдесет пети година после тих догађаја, како је све заиста било?* Отуда је дошло усредсређивање, „око православног Божића, 1942”, кад су усташе у српским селима извеле покољ. *Парусија* је склоп *препријовиједаних причања/сјећања* и *цицираних писаних извора* (сачувани дневници, чланци, фотографије, успомене преживјелих), према којима се ауторка понаша и као стручњак (коментарише позицију приповједача или ауторки и аутора текстова) и као сапатник. Изабрала је поступак спајања извора знања/свједочења (жене, дјеца, мушкарци), између животних факата (фотографије, људи, њихове приче и причања) и имагинативне надградње, гдје успоставља неку лирску струју која се појављује на површини и тоне у неизвјесност (судбине несталих). Садржински контраст је у дозиву лирског гласа ауторке и епске садржине књиге, заправо глас саживљавања и јадања. Лични тон појачава се свједочењем ближих, најближих (бака, мајка, ујак, тетка, комшија...). Та књига о страдању чита се као збирка докумената, као лелек саучествовања, оживљавања безмјерних страдања, иза којих избије особеност судбине цијеле једне групе (жене – мајке с пуно дјеце) и једног народа. Језик тих причања је изворан у трагичној, судбинској дубини: *оћерали, шћерали, ућерали, доћерали, поћеран, одвели, исповар’ли, пошукли, похваћали, поклали*. Изузетан простор добила је оживљена географија страдања: и догађаји, и људи, и мјеста, све је у снажној емотивности и противности између јуче, некада и данас, између оног што ауторка памти из дјетињства и „сретних деценија”, како негдје каже, и онога што види послје пустошења српских села.

У италиком одијељеном тексту на почецима поглавља ауторка се јавља више гласом сапатње него гласом приповједања и коментарисања, у нијемом разговору са собом, са сјећањима (и записима) других, са сачуваним фотографијама и новим виђењима старих предјела. Све то води у преплитање временских планова и судбина између прошлости и бу-

дућности (која је већ прошлост) и што јесте сада, кад више готово никог нема из ондашњих времена, кад су срушени партизански споменици, а крај очишћен од српског становништва: прогоњени и убијани 1941–1945. поново су постали жртве прогона, 1991–1995.

Парусија, гласови испод пайраши је књига-документ, „крхотине речи и сећања”, свједочења, из врло различитих извора и перспектива (ондашња дјеца – савременици и свједоци зла, мајке, комшије, записи, дневници, штампа, збирке докумената), „када је све још само преостало у језику” (123). Та оданост памћењу и аутентичној, живој ријечи споменик је људима, завичају и језику. Документарна проза која обједињује у памћењу/сјећању више генерација, оне ратне (страдалничке), поратне (одрастања и повјерења у будућност) и савремене, свједоке новог страдања и разарања. Само гдјекад ауторка у свом документовању и приповиједању зађе у фикцију, као у разговору мртвих, између дједа Николе и бабе Марије, након њене смрти, у новом избјеглиштву, у сремском селу 90-их. То подсећа на давнашњи, антички жанр, разговоре мртвих (обновио их је Јован Радловић у роману *Прошао живио*).

У овом документу пуном мучних судбина и велике трагике ријетке су анегдоте, али кад се појаве – оне су аутентичне. Један би ишао у борбу (у партизане), али нема ципела. На то му други каже: даћу ти ја ципеле, с коментаром како није лако поћи у рат – „многи су дотад мирно жив’ли, а сад је требало убијати или бити убијен” (107). Посебно је ведра велика епизода, историја производа *Made in Paruk*, као свједочанство о невјероватној енергији живота на ослобођеној територији (98–100): смјењују се шала, иронија, вјера у моћ да се живи (жељезница, електрика, радионице).

Успјела је ауторка да сачува или оваплоти индивидуалне доживљаје општих прилика и догађаја, те би се могло рећи да је главна јунакиња романескно-документарне књиге Славица Гароња, с необично снажном концентрацијом памћења, преузимања и истраживања докумената и саживљавања у лирским асоцијација и коментарима на слике из албума. Спојила је енергију биљежења, истраживања, саучествовања и повезивања некадашњих, још упамћених страдања и живих свједока, са новим страдањима на истом простору (у књизи се налази копија наредбе Кризног штаба општине Славонска Пожега о евакуацији становништва из двадесетак српских села, 29. листопада 1991).

3.

Такве је књиге, на граници фикције и документа, могла написати само Славица Гароња, најпоузданији зналац фолклорне традиције Срба у Хрватској (самостални сакупљачки рад, објављивање грађе из архива и фототипских издања старијих збирки с крајишког подручја, докторска дисертација (2004), касније под насловом *Српско усмено наслеђе Војне Крајине: у записима 18, 19 и 20. века* (Београд, 2008. године).

Анџолоџија лирских пјесама Крајине такође је један крак научног и естетског искуства Славице Гароње: откривање и обрада непознате и неискоришћене архивске грађе и естетска мјерила у избору пјесама. Уз то је драгоцен преглед сакупљача и збирки народних умотворина с подручја Крајине током 19. и 20. вијека, те пјесама бираних по мотивском принципу из збирки Ђорђа Рајковића, Николе Беговића, Милана Обрадовића, Симе Милеуснића, Манојла Бубала Кордунаша, Николе Кукића, Драгана Алексића, Станка Опачића Ђанице и других, уз пјесме из мало познате, необјављене рукописне грађе у Архиву САНУ.

Ауторка предговора и приређивач издања не разматра само збирке унутар њих самих већ их редовно поставља у оквир цјелокупне традиције српских народних лирских пјесама, упоређивањем с другим збиркама, а посебно с Вуковом књигом. При томе уочава појединости карактеристичне за збирку и вриједности у односу на постојеће записе. А како се фолклорна традиција ријетко и тешко индивидуализује, утолико се рјеђе издваја нова вриједност, обично у варијантама, односно у нијансама: нпр., славонске пјесме свједоче о мјестима постајања и извођења, у исто вријеме чувају свијест о националном простору цијелога народа (помињање Косова или Грачанице, нпр.). Издвојила је и једну сасвим необичну пјесму (бр. 248). У њој браћа наилазе на тијело своје сестре које је избацила вода након три године: „Дај ми, брате, свилену мараму / Да покријем секи Ајки лице, / Да јој лице од сунца не гори, / Да нам мајку срдашце не боли.” Парадоксална, горка слика о непропадљивој вриједности љепоте, о осјетљивости на љепоту, пречу него што је смрт.

Славици Гароњи ту није угасило истраживачку жеђ. С не мањом енергијом упутила се на књижевну традицију Срба у Хрватској¹, и на жанрове који су истраживачки били запуштени (мемоарско-аутобиографска проза), посебно на прозу ауторки (Милка Жицина) и на новије текстове, тјешње повезане са фолклорном традицијом. При томе је ишла за оним што је естетски вриједно у тим дјелима. Истовремено с тим занимала ју је фолклорна матрица српске савремене (или савременије) прозе, гдје су се нашли аутори различитих генерација: Јанко Веселиновић, Даница Марковић, Видосав Стевановић. Посебно је занимљив њен рад о значају народне пјесме у културно-националној физиономији наших највећих научника, Николе Тесле, Милутина Миланковића и Михаила Пупина (први је написао на енглеском студију о народној поезији, други је наводио примјере како су се српски војници поистовјеђивали са фолклорним легендама, трећи се често служио народним пословицама и сјећањима на фолклорну традицију свога краја). Не остајући при томе, у једном кругу радова бавила се прозом савременика. Таква је јасно насловљена студија *Крајишки рајини роман*, аналитички увид у необично богат круг објавље-

1 Реч је о књизи Славице Гароње Радованац *Српска књижевна Крајина: од бајшћине до еизодуса* (Прометеј, Нови Сад, 2015).